

Т.П. Монолатій
м. Коломия

«КОГНІТИВНИЙ УНІВЕРСУМ» ЙОЗЕФА РОТА: ДО ПРОБЛЕМИ ГЕНЕЗИ ХУДОЖНЬОГО СВІТОВІДОБРАЖЕННЯ ПИСЬМЕННИКА

Творча постать Йозефа Мозеса Рота (1894-1939) – визначного австрійського прозаїка, газетяра і мандрівника, уродженця галицького містечка Броди на тогочасному австрійсько-російському пограниччі – в сучасному українському літературознавстві майже зовсім не досліджена. Спорадичні публікації, в яких розглядається його прозова спадщина, не відображають загальної картини, не дають можливості побачити й оцінити його літературний доробок системно, панорамно.

Постать Йозефа Рота стала об'єктом літературознавчих досліджень учених західноєвропейських країн. Відображення у творах Й. Рота «габсбурзького міфу» та світу східного єврейства стало предметом дослідження італійського германіста Клаудіо Марріса, німецький літературознавець Г.-Ю. Бенінг у своїй монографії «Joseph Roths Radetzky marsch. Untersuchung zur Thematik, Struktur und Sprache» (1968) детально аналізує тематичні, жанрові, структурні та стилістичні особливості роману «Марш Радецького». Студії Ф. Гакепта «Kulturpessimismus und Erzählform. Studien zu Joseph Roths Leben und Werk» (1967) є спробою встановити механізми зв'язку поезики Й. Рота із притаманним світоглядом письменника культурницьким песимізмом. Аналітичний матеріал міститься у збірниках наукових статей «Joseph Roth und die Tradition» (1975) та матеріалах міжнародного симпозіуму «Joseph Roth: Interpretation, Kritik, Rezeption» (1990). Серед німецькомовних праць, що вийшли в останні роки, і робота Т. Дюлло «Zufall und Melancholie: Untersuchungen zur Kontingenssemantik in Texten von Joseph Roth» (1994).

У російському літературознавстві творчість Й. Рота репрезентують роботи Е. Горелік «Творчество Йозефа Рота в 20-е годы» (1977), Л. Єфремової «Творчество Йозефа Рота» (1983) та Л. Базіревої «Роман «Марш Радецького» Йозефа Рота и проблема «габсбургського міфа» (1985).

В Україні спадщина австрійського письменника довгий час була предметом вивчення лише окремих германістів, серед яких відомий учений Д. Затонський, праці якого заклали фундамент українського ротознавства [5, с. 121-124]. Проблема поезики художньої прози Й. Рота розглядається в публікаціях Г. Петросаняк [8, с. 102, 104].

Подальші студії над творчістю Й. Рота вимагають осмислення специфіки його художнього стилю, визначення особливостей його світобачення та світовідображення, окреслення його творчих літературно-мистецьких координат. Зосібна у пропонованій статті автор розглядає проблему генези художнього мислення Й. Рота крізь призму когнітивного універсуму східноєвропейського єврейства, припускаючи, що він є *типовим прикладом трансформації єврейського інтелектуала в умовах «приймаючого» (християнського) суспільства*. Адже історико-культурна традиція галицького єврейства може розглядатися як компонент формування юдейської культурної та суспільної традиції. На нашу думку, ця спадщина може аналізуватися і в контексті польської або австрійської культури – діяльність різноманітних асиміляторських організацій польської чи австрійської орієнтації, спадщина багатьох письменників, учених, діячів мистецтва, які зробили внесок у культуру Австрії і Польщі (Й. Рот, К.-Е. Француз, Б. Шульц та ін.). Пропонуємо свої міркування стосовно окресленої теми.

Історія життя багатьох інтелектуалів східноєвропейської цивілізації може з повним правом назватися втіленням історії відкриття нових віх юдаїзму – відкриття, яке стало результатом конфлікту між прагненням єврейства другої половини ХІХ ст. до асиміляції, з одного боку, і традиційними єврейськими ідеалами – з другого. Адже завдяки своєму особливому становищу в європейській культурі аккультуровані євреї Модерної доби являли собою архетип саме того «внутрішнього чужого», «стороннього усередині»

ні». Класифікація П.Мендес-Флора показує, що, з одного боку, вони стали «своїми» у культурі більшості, «більшими німцями, аніж самі німці», однак, з іншого боку, об'єктивні обставини, передусім соціальне відчуження, не дозволили їм остаточно забути про свою «іншість», не дали аккультурації остаточно перетворитися на асиміляцію і, що головне, дозволили зберегти деяку відчуженість погляду на культуру і суспільство [7, с. 10].

Вважається, що впродовж XIX ст. саме євреї стали найбільш урбанізованою етнічною й релігійною спільнотою світу. Так уже в 1905 р. 86% євреїв у Пруссії мешкало у містах, а 70% усіх євреїв Франції було зосереджено у Парижі. Сферою діяльності євреїв стали переважно малий бізнес, торгівля і ремесла. У Берліні, де у 1881 р. євреї склали 4,8 % населення, 12% усіх лікарів та 8,6% усіх літераторів були євреями [14, с.273].

Початок XX століття – особлива доба в житті східноєвропейського єврейства. Поміж 1881 і 1914 роками зі Східної Європи емігрувало приблизно три мільйони євреїв (особливо цей потік посилювався після погромів 1904-1905 рр. у Росії). Дві третини емігрантів направлялися до Сполучених Штатів; решта – опинилася в Канаді, Аргентині, Південній Африці, Англії й зовсім невелика частина – у Палестині.

Паралельно з еміграцією йшла асиміляція: молодь шукала нових шляхів і знаходила їх на ниві чужих культур. Це стає зрозумілим, коли взяти до уваги, що етнічна ідентичність людей виражена в суб'єктивному символічному (знаковому) використанні будь-якого аспекту культури з метою відрізнити себе від інших груп. Саме тому євреї являють собою етнічну групу, яка добре адаптована до життя в іншій культурі, зберігаючи при цьому свою ідентичність. Давні єврейські громади розвивалися асиміляцією зсередини та ззовні одночасно. Особливості кризи, яку переживала єврейська культура в XIX-XX ст., полягали у її усвідомленні. На відміну від трагедій і катастроф минулого, в яких сучасники вбачали лише нещастя, у бідах останніх століть єврейські мудреці бачили промінь надії на те, що кризу буде подолано й настане відродження [3, с. 242, 255].

Так, про свого героя Менделя Зінгера Й. Рот пише: «<...> не займався нічим іншим, як лише священними і побожними словами, отож до нього приходило багато учнів. Він жив жалюгідно, але йому й нічого не було потрібно. Двічі на тиждень, у понеділок і четвер, він постив. <...> В містечку його знав кожен. Що божої днини всі бачили, як він двічі на день біжить до божниці, туди й назад. <...> Нічого і нікого не бачив він. Занурений і загублений у своїй покорі і побожності, і в думках про священні слова, які вже прочитав, і в радісному передчутті тих, які ще належало прочитати. Всі його шанували, навіть довколишні селяни, входячи у скруту, приходили до нього по раду і заступництво. І хоча здавалося, що він лише вчора на світ народився, завжди виявлялося, що він дуже навіть добре розуміється і на світі, і на людях. Його поради були слухні, а його заступництво допомагало» [12, с. 105].

А про продавця коралів Вошивка Печеника з новели «Тріумф краси» Й. Рот напише: «Як усі євреї, він двічі на день, вранці й увечері, ходив до синагоги, святкував свята, постив, коли піст, одягав тефілін і таліт, гойдав торсом, спілкувався з людьми, балакав про політику, про російсько-японську війну, взагалі про все, що писало в газетах і хвилювало світ» [11, с. 22-23]. Ці та інші уривки з прозових творів Й. Рота, на нашу думку, дають цілком образне і не позбавлене модерністського дискурсу зображення єврейства.

Слід зауважити, що культурне обличчя тогочасного європейського єврейства являло собою своєрідний «айсберг», в якому поміж європейськими рисами було заховано єврейські цінності та ментальність. У культурній діяльності засимільованих євреїв на ниві європейської цивілізації чітко простежувалися дві взаємопов'язані тенденції, закорінені у духовних джерелах юдаїзму – виправлення та відтворення світу. Асимільовані євреї у дійсності не були по-справжньому асимільовані. Адже, з огляду на відмову від єврейської духовної спадщини, вони не стали автоматично європейцями.

З приводу цього відомий єврейський мислитель і громадський діяч Зеєв Жаботинський писав: «За таких обставин почалося пробудження австрійського єврейства. Вийшовши з гетто, скинувши халати, урізавши пейси, його (австрійського єврейства – Т.М.) поступові сини огледіли довкілля й побачили, що все пристойне суспільство розмовляє по-німецькому. Вони також забалакали по-німецькому; це їм вдалося навіть легше – завдяки жаргонові, ніж сусідам. У Празі, Львові, в Будапешті євреї почали вважати себе за німців, були дуже задоволені з такого підвищення свого чину й гадали, що на цьому можна й заспокоїтися» [4].

Класичний приклад української літератури – уривок розмови героїв повісті І. Франка «Перехресні стежки» лихваря Вагмана з бурмістром, паном Рессельбергом, «жидом і гарячим польським патріотом». Зокрема Вагман застерігав останнього: «... жиди звичайно асимілюються не з тими, хто ближче, але з тими, хто дужчий. У Німеччині вони німці, се зрозуміло; але чому в Чехії також німці? В Угорщині вони мадяри, в Галичині поляки, але чому в Варшаві та в Києві вони москалі? Чому жиди не асимілюються з націями слабими, пригнобленими, кривдженими та вбогими? Чому нема жидів-словаків, жидів-русинів?» [15, с. 571-572].

Незважаючи на те, що єврейська література розвивалася на різних землях упродовж майже трьох із половиною тисячоліть, у XIX – першій половині XX ст. вона пов'язана найбільшою мірою саме зі Східною Європою, де народилася, сформувалася і творила ціла плеяда видатних єврейських письменників. Однак, як і політика, мистецтво та культурне життя євреїв почасти ставали на шлях асиміляції. Після 1883 р. вже не було авторів, які писали б єврейськими мовами, а тільки перебували під сильним впливом єврейської віденської богеми. Асиміляційні процеси поміж єврейської еліти призвели до того, що єврейські автори з Галичини почали писати виключно польською або німецькою мовами.

До таких письменників нового покоління традиційно відносять видатного австрійського прозаїка єврейського походження Йозефа Рота, який створив своєрідний міф власної батьківщини – Галичини.

Без перебільшення слід зауважити, що твори і персонажі Й. Рота – єврейський мікрокосмос східноєвропейської цивілізації. Сам автор в одному з творів говорить: «Я східноєвропейський єврей, батьківщина у нас там, де лежать наші померлі» [9, с. 127]. Тому-то, читаючи твори Й. Рота, вкотре пересвідчуємося, що автор в образі окремого міста, окремої людини з її своєрідними якостями, особливостями етноісторії, поведінки і манерами, звичками та поглядами відображає типові особливості тієї чи іншої етнічної або соціальної групи.

Можна стверджувати, що побіч способу життя, який єврей Ротової доби поділяв з не євреями як громадянин, його життя складалося із визначених соціальних відносин, які необхідно було підтримувати; культурних процесів, які потрібно плекати; діяльності, в якій треба брати участь; організацій, до яких треба належати; побутових обставин, до яких треба пристосовуватися; моральних і соціальних стандартів, за якими необхідно жити як єврею. Все це складало елементи іншості. Видатний єврейський мислитель Мордехай Менахем Каплан підкреслює, що «юдаїзм як іншість – це дещо ширше, аніж єврейська релігія. Він включає в себе таке сплетіння історії, літератури, мови, соціальної організації, суспільної думки, стандартів поведінки, соціальних і духовних ідеалів, естетичних цінностей, які у своїй сукупності складають цивілізацію. Під загрозою не тільки юдаїзм – релігія, але й юдаїзм – цивілізація» [6, с. 251]. У романі «Готель «Савой» Й. Рот пише: «<...> німими тінями поминають люди одне одного, це якесь зборище примар, давно померлі мандрують тут. Вже тисячі років мандрує цей народ тісними завулками» [9, с. 41] .

Цікаво, чи пережив у свої дитячі чи юнацькі роки Й. Рот релігійну кризу, спричинену проблемою вибору віри. Справа у тому, що емансипованість багатьох галицьких євреїв, таких, як Й. Рот, – нерідко призводила до охрещення. Причому переважно це не було, як раніше, хрещення «зادля кар'єри», а результатом асиміляції – до певної

міри органічного входження в лоно християнської культури. Про це опосередковано говорить «Коротка єврейська енциклопедія»: «підкреслюючи свою відданість австрійським традиціям, Рот усіяко афішував свій католицизм, хоча достеменно не відомо, чи був він охрещений. Рот помер у шпиталі для бідняків і був похований за католицьким обрядом, хоча ця церемонія була оголошена «умовною», оскільки не було свідчень про його охрещення і конфірмацію» [13, с. 405].

Що ж до рідних майбутнього класика австрійської літератури, то біограф письменника Д. Бронзен писав, що прадіда Й. Рота звали Мойше Йозеф Гребер [17, с. 21], і був він різьбярем мацев (надгробків – Т.М.) на місцевому єврейському кладовищі. Батьками Й. Рота були Наум Рот і Марія Грюбель [1, с. 141, 142].

«Моя мати, – писав Й. Рот, – була гебрейка сильної, земної слов'янської структури, вона часто співала українські пісні, бо була дуже нещаслива (а в нас співають бідні, а не щасливі, як у західних країнах; тому східні пісні кращі, і хто має душу та слухає їх, тому доводиться плакати від них). Вона не мала ні грошей, ані чоловіка: мій батько, який одної гарної днини взяв її з собою на захід, мабуть, тільки на те, щоб дати мені життя, лишив її саму в Катовицях і зник назавжди» [2, с. 55].

Сьогодні важко встановити ті чинники, які спричинили перехід молодого Й. Рота з лона єврейської політичної, соціальної і, головне, юдейської самосвідомості до відчуття своєї австрійської ідентичності й християнства (римо-католицизму). Зауважимо, що життя на зламі XIX – поч. XX ст. в імперії Габсбургів було часом розквіту ідей єврейської емансипації. Німецькі, австрійські та галицькі євреї все менше давали дітям традиційну релігійну освіту, і все частіше їх діти виявлялися «німцями юдейського віровизнання». Народжений у час суспільних потрясінь, на зламі великих історичних епох, у добу релігійного нігілізму, Й. Рот пізніше так охарактеризував себе: «Я – француз зі Сходу, гуманіст, раціоналіст з релігією, католик з єврейським мозком, справжній революціонер» [19].

В рідному містечку Й.Рота на вулиці чулися відразу чотири мови – їдиш (мова східноєвропейських євреїв), польська, німецька і українська, а кожен єврей знав ще й гебрайську мову (мову літургії). «Серед торговців ... було багато євреїв. З примхи природи чи, може, за таємничим законом якогось невідомого племені легендарного народу хозарів євреї прикордоння здебільшого були рудоволосі. Волосся жаріло в них на головах. Бороди їхні палали, як вогонь. На їхніх моторних руках стирчала крихітними списами цупка руда щетина» – записав Й. Рот у своїй знаменитій апології австрійському офіцерству – «Марші Радецького» [10, с. 140].

Це і, мабуть, походження з галицьких євреїв стало причиною того, що майбутнього літератора посилають до народної школи, однієї з п'ятдесяти подібних, якими опікувалася благодійна організація «Фундація барона Моріца Гірша». Названий освітній фонд надавав можливість початкової освіти дітям із середніх і бідних єврейських родин. Саме тут були закладені певні основи розуміння Й. Ротом німецької, польської і гебрайської мов [20, с. 476].

Оскільки німецька мова була мовою панівної нації і відповідної політичної культури, Й. Рот, незважаючи на своє єврейське походження, закінчив німецьку гімназію ім. Кронпринца Рудольфа в Бродах. Сучасники згадували, що ще в гімназії Й. Рот вільно розмовляв польською мовою і навіть написав кілька поезій [1, с. 143]. Майбутній письменник гадав, що той, «хто володіє їдиш, може писати й вишуканою німецькою мовою» [17, с. 64-65]. У гімназії, неохоче декларуючи себе євреєм, Й. Рот не виявляв жодного зацікавлення єврейським національним рухом і, відповідно, сіонізмом. Прикметними є тут спогади Ротового колеги, ізраїльського палеонтолога Абрагама Парнеса: «На моє запитання, чому не лучиться з нашим колом [сіоністичним гуртком – Т.М.], Рот відповідав: *Я є асимілянтом. ... Я не є польським асимілянтом, лише австрійським.* Коли я [А. Парнес – Т.М.] те почув, перестав цікавитися Ротом. Думав собі: *Що нас єднає з Габсбургами?*» [17, с. 82; 20, с. 477].

Сьогодні ще залишається питанням, наскільки був Й. Рот проавстрійськи чи, точніше, прогабсбурзьки налаштованим? Адже не можна прямолінійно вважати, що лише певний сентимент галицьких євреїв до правлячої династії і, зокрема, імператора Франца Йосифа був визначальним у його творчості. Можливо, і спеціальні богослужіння у бродівській синагозі Темпель у день народження імператора (18 серпня) відіграли особливу роль у проавстрійському патріотизмі Й. Рота. Ймовірно, малий «містечковий» патріотизм і віра в «доброго цісаря» стали своєрідними домінантами свідомості прозаїка.

Саме тому про євреїв під заборолом Габсбургів, яким і сам почасти був, письменник напише: «Мов лан дивовижних чорних колосків під вітром, похилилася єврейська громада перед цісарем. Із сідла він бачив їхні зігнуті спini. Потім він під'їхав ближче і зміг розрізнити довгі, розмаяні, сріблясто-білі, вугляно-чорні й вогнисто-руді бороди, якими грався лагідний осінній вітер, і довгі кістляві носи, які наче чогось шукали долі. <...> назустріч цісареві поколивав проводир громади, старий чоловік у білому з чорними смугами молитовному вбранні євреїв, з розмаяною бородою» [10, с. 237].

У 1913 р. Й. Рот вступив до Львівського університету – тим самим підкреслюючи свідомий перехід від юдейської традиції до культурного універсалізму [1, с. 143]. Цікаво, що своїм першим іменем, даним при записі у метричних книгах юдейської громади, «Мозес» (Мойсей – Т.М.) майбутній видатний прозаїк користувався і в університеті, і на військовій службі. Остаточно він позбувся його лише 1921 р., коли намагався отримати австрійське громадянство і приховав своє єврейське походження [20, с. 476, прим. 3]. Досі незрозуміло, чи був Й. Рот 2-9 вересня 1913 р. учасником XI-го сіоністського конгресу у Відні [1, с. 144], але це зайвий раз свідчить, ймовірно, про те, що 18-річний юнак шукав шлях до свого національного «я» або ж хотів остаточно покінчити з причетністю до юдаїзму. На нашу думку, це був однобічний шлях Й. Рота до австролоялізму і австрофільства, які стали визначальними у його подальшій творчості. Своєрідне споріднення з імперією, лояльність щодо Габсбургів і були тими переломними моментами для Й. Рота, які остаточно виокремили майбутнього прозаїка з числа його одноплемінників, яких більше цікавило поширення знань про єврейську літературу й етнічну історію, пропаганда івриту як необхідного елементу державотворення в Палестині тощо.

У своїх пізніших репортажах 1929-1939 рр. з цього приводу Й. Рот розмірковує, що «євреї старіші, ніж поняття «нація». З тих пір, як вони покинули гетто, цей факт їм настільки чужий, що вони – в сіонізмі – навіть спробували також надати собі «національність» за сучасними зразками. Це був, без сумніву, необхідний, здоровий, але, на жаль, аж ніяк не достатній захід проти шовінізму сучасних націй [21, с. 531].

Далі був цісарсько-королівський Відень – осереддя німецькості, центр габсбурзької цивілізації, Мекка австрійських євреїв – яких так не вистачало Ротові у пропольськи налаштованому Львівському університеті. Покинувши Львів, Й. Рот подався на літній семестр 1914 р. до Віденського університету, записавшись там на студії германістики на факультеті філології [20, с. 478]. Однак система освіти в Alma Mater Rudolphina розчарувала Й. Рота, який сподівався чогось іншого, чогось осяяного ликами старих цісарів і австрійських монархів. Поза цим, він, як зауважує польська дослідниця М. Кланська, не бажав повертатися у своєрідне «лоно» польської культури (хоча в гімназії й писав вірші польською мовою). Спогади його сучасника, польськомовного єврея-поета, прозаїка і перекладача Юзефа Віттліна (1896-1976) засвідчують, що Й. Рот «так-сяк» розмовляв польською. До того ж ще в гімназійні роки його однокласники-поляки говорили, що польська мова Й. Рота сягала «як звідти до Кракова», розуміючи під тим, що будь-які символи польськості залишалися поза увагою Й. Рота і його свідомості [17, с. 90; 20, с. 479].

Боротьба поневолених народів Австро-Угорщини за свою національну державність, проголошення перших національних утворень українців і поляків Галичини, що визначили своєрідне, але закономірне прощання з «віденством», та крах імперії Габсбургів

гів спричинили і еволюцію свідомості письменника. Її можна окреслити його ж висловами як «схиляння перед духом Австрії» [1, с. 198], або «австрійських образів, яким радше пасує легенда, ніж історія» [1, с. 204]. Симптоматично, що вже у 1921 р. Й. Рот, намагаючись одержати «нове-старе» австрійське громадянство, приховав факт свого єврейського походження, а також наполягав, що народився він не у єврейських Бродах, а в німецькій колонії Швабендорф (Schwabendorf) або просто «Швабах» – передмісті тих же Бродів. Це, до речі, згодом стало загадкою для Ротових біографів, спричинивши жваву полеміку щодо походження, народження та інших віх біографії. Власне, поняття міфу і міфологічного у творчості письменника ще належить окремо дослідити. І далі Й. Рот приховує єврейство своїх рідних (принаймні батька) і факт відповідної реєстрації у метричних книгах єврейської бродівської гміни. Приховав письменник власне і своє перше ім'я Мозес (Мойсей) [17, с. 90; 20, с. 480].

Контраст з рідними Бродами, в освітніх закладах яких Й. Рот вперше познайомився з творами великих мислителів європейського Просвітництва, а також із закоренілою релігійною традицією східноєвропейського єврейства, став питанням всього життя і творчої діяльності – скептичний раціоналізм чи віруючий традиціоналізм? На наш погляд, саме між цими двома одвічними полюсами мислення і діяльності і знаходився горизонт його світогляду.

Враховуючи слушність таких міркувань, слід висловити припущення, що для Й. Рота існувати в діаспорі означало, зокрема, творчо реалізовувати позицію «іншого» якщо до навколишнього середовища і суспільства, так і сучасної йому єврейської культури. Адже відомо, що вже з часів Авраама бути євреєм означало бути «іншим». Найважче у літературі й мистецтві «бути іншим» – це постійна спокуса зведення рахунків між єврейською культурою і культурою неєврейською (більшості) або гегемонії однієї зі сторін або ж поділу їх на різні сфери (наприклад: «єврей вдома; поляк, німець, українець – на людях, чи ж навпаки»). Головний виклик, що постав перед євреєм у діаспорі – це те, як можна обернути свій номадизм, свій протест проти «стирання» «іншості», своє заперечення «природного» зв'язку між мовою, народом і землею, свою пристрасть до тексту як привілейованого простору та інші когнітивні й ціннісно-нормативні установки – як обернути все це в зацікавлену нормативну критику культури більшості, з одного боку, а з другого – в неупереджене і навіть радикальне ставлення до різноманітних виявів єврейської культури, що, власне, не заважає насолоджуватися духовним скарбом, успадкованим від попередніх поколінь, та нести за його долю невідсторонену відповідальність [16, с. 52].

Модель опису європейського засимільованого освіченого єврея, запропонована П. Мендес-Флором, показує, що єврейський інтелектуал знаходив витоки своєї «іншості» не в соціальному відчуженні (про що йшлося вище), а в альтернативному культурному світі (зосібна християнському) – з його іншими когнітивними і ціннісно-нормативними настановами [7, с. 12].

На наш погляд, Й. Рот через історію власного життя та оригінальні літературні твори пропонував більший ступінь однорідності панівної культури (німецької та австрійської) (того, що дослідники називають «когнітивним універсумом»), спільної для всіх її «своїх» (засимільованих євреїв), і не передбачав можливості співіснування деяких альтернативних, конкурентних і взаємопов'язаних культурних світів усередині одного співтовариства, що сприяло б творенню «внутрішньо-інакових» диспозицій, «сторонніх усередині» точок зору. Іншими словами, не лише соціальне середовище досліджуваної доби, але й визначений тип багатокультурності Галичини міг створити умови для позицій Рота-інтелектуала. Не випадково усі приклади інтелектуалів (Маркс, Фройд, Кафка, Шенберг, Бен'ямін, Адорно, Вітгенштайн, Люксембург, Арндт, Целан) належать до категорії «неєврейських євреїв», за висловом І. Дойчера, який мав на увазі, що ступінь їх входження до європейської культури обернено пропорційний їх приналежності щодо єврейського «когнітивного універсуму», ступеню їх володіння європейськими мовами, текстами і практиками [18, с. 68, 85].

Для Габсбурзької і згодом міжвоєнної Австрії велике значення мало те, що література багатонаціональної держави відносилася з відкритою напругою до ідей німецької національної літератури. Це може ілюструвати вагомий приклад Йозефа Рота як автора єврейського походження. Тому історія літератури, яка намагається описувати ідентичність австрійського розвитку, не може не засвідчити також тут особливі форми єврейської ідентичності.

В австрійській літературі забезпечена різними наповненнями культурно-типологічна фігура «єврейства» часом дуже проблематично критикувала «дух сучасності». З часу Першої світової війни істотний вплив на експресіоністське письменство мав стійкий контрпроект секуляризованого «духовного єврейства» у контексті культурного сіонізму Мартіна Бубера. Такі автори, як Йозеф Рот, Арнольд Цвайг, Альфред Деблін і Ліон Фейхтвангер, записували себе до єврейства, але, виходячи з цього, також і в літературу міжвоєнного часу і, відповідно, еміграції. Незважаючи на почасти значні відмінності в її розумінні після настання ХХ ст., поряд з рядом німецько-єврейських письменників (як-от Ріхард Бер-Гофманн, Ельза Ласкер-Шюлер, Макс Брод, Франц Кафка, Арнольд Цвайг, Альберт Еренштайн, Альфред Деблін, Йозеф Рот, Ліон Фейхтвангер і Франц Верфель) може встановитися сучасне розуміння єврейства, яке повинно визнавати асиміляцію у їх навколишньому світі як те, що засноване на ілюзії і ламає самозапереченням єврейської ідентичності.

Єврейська ідентичність Й. Рота була прив'язана до визначального поняття австрійської батьківщини з її ландшафтом, мовою і дитинством. Вона, як бачимо з життя і творчості письменника, категорично відмежовувалася від сіонізму і від будь-яких національно-державних понять вітчизни. Ми вважаємо, що часто обговорюване дослідниками католицьке віросповідання Й. Рота повинне приписуватися його єврейській ідентичності. Християнська віра письменника поширювалася за межі конфесійно легітимованого християнства, юдаїзм одержує у його творах по-християнськи визначену функцію. Ця надконфесійна універсальна релігійність властива Й. Ротові – «єврейському католику», який вважав антисемітизм бунтом і опором проти Христа і вбачав у сіонізмі відвернення від старозавітного Бога.

Для німецькомовної літератури важливо, що твори єврейських авторів з їх «прогресивною інтеграцією» в німецьку культуру і з «віддаленням і відчуженістю» від традицій юдаїзму з настанням ХХ ст. дозволяють побачити більш виразні ознаки повернення до єврейського. На наш погляд, Й. Рота не слід сприймати без розуміння єврейської традиції.

Таким чином, як бачимо, для Й. Рота як єврея, який перейшов на універсальні позиції європейської (почасти – християнської) культури, існувати в діаспорі означало творчо реалізовувати позицію «іншого» у відношенні як до навколишнього середовища і суспільства, так і до сучасної йому єврейської культури.

Література:

1. *Андрущенко І.* Культура Австро-Угорщини кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Духовий злет доби історичного занепаду. Історико-літературний нарис. – К., 1999.
2. *Горбач Г.-А.* Українські мотиви у творчості Йозефа Рота // Сучасність. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1965. – № 3. – С. 51-57.
3. *Де-Вос Дж.* Этнический плюрализм: конфликт и адаптация // Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология / Под общ. ред. А.А.Белика. – М., 2001. – С.241-255.
4. *Жаботинський З.* На хибному шляху // <http://www.ji.lviv.ua/n8texts/zhabotyyn1.htm>
5. *Затонский Д.* Австрийская литература в ХХ столетии. – М., 1985.
6. *Каплан М. М.* Иудаизм как цивилизация. Глава ХІV из одноименной книги // Еврейское образование. – СПб., 2001. – Вып. 1. – С.248-261.
7. *Парижский С.* Еврейский интеллигент и культура большинства // Еврейское образование. – СПб., 2001. – Вып.2. – С.7-22.

8. *Петросяняк Г.* Образ Галичини у художній прозі Йозефа Рота // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. III. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 101-105.
9. *Рот Й.* Готель «Савой» / Пер. з нім. – Львів, 2006.
10. *Рот Й.* Марш Радецького. Роман / Пер. з нім. – К., 2000.
11. *Рот Й.* Триумф краси. Новели / Пер. з нім. – Львів, 2006.
12. *Рот Й.* Фальшива вага. Історія одного айхмістра / Пер. з нім. – Львів, 2005.
13. *Рот Йозеф* // Краткая еврейская энциклопедия (КЕЭ). – Т. 7. – Иерусалим, б.г. – Кол. 404-406.
14. *Фишман Д. Э.* История евреев в Новое время // От Авраама до современности. Лекции по еврейской истории и литературе. – М., 2002. – С. 273-292.
15. *Франко І.* Перехресні стежки // Іван Франко. Вибрані твори: В 3 т. Т. 2: Проза, драматургія. 2-е вид., доп. / Ред. колегія: В.Скотний та інші; упор. З.Гузар. – Дрогобич, 2005. – С.361-636.
16. *Членов М. А.* Еврейство в системе цивилизаций // Диаспоры. – М., 1999. – № 1. – С. 51-62.
17. *Bronsen D.* Joseph Roth. Eine Biographie. – Köln, 1993.
18. *Deutscher I.* The Non-Jewish Jew and Other Essays. – New-York, 1968.
19. *Frank M.* Objektivität ist Schweinerei. SZ-Serie über große Journalisten (XX) – Joseph Roth // <http://www.sueddeutsche.de/kultur/artikel/812/9803/>
20. *Klanska M.* Austria i Polska w życiu i twórczości Józefa Rotha // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCXCV. – Prace Historyczne, z. 121. – Kraków, 1997. – S.475-499.
21. *Roth J.* Werke Bd. 3: Das journalistische Werk 1929-1939. Hrsg. von Klaus Westermann. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1991.